

DİN BİLİMLERİ ARAŞTIRMALARINDA "BAKIŞ AÇILARI" ÜZERİNE*

Arş. Gör. Üzeyir OK**

Çevirisini yapmaya çalıştığımız bu metin, Winston L. King'in "*Introduction To Religion*" adlı eserinin "Giriş" bölümünden ibarettir. Bu çalışmada L. King, dinsel araştırmalarda izlenen yöntemler üzerinde durmakta, neden bu yöntemlerin seçildiğini, bunların başlıca sebeplerini, oluşumunu, felsefi ve kültürel arka planını ortaya koymaktadır.

Bilimsel disiplinlerde yöntembilimi konusunun inkar edilemez bir önem arzettiği düşünüldüğünde dini bilimlerin, kendi savunulabilir yöntembilimlerini ortaya koymaları gerektiği ortaya çıkar. Bu yöntembilimi sorununun, amaçlar dikkate alındığında çok yönlü olarak karşımıza çıktığını görmek güç değildir. Özellikle akademik çalışma yapanların, yapacak oldukları çalışmaların daha güvenilir olması için uygun metotlar seçmeleri gerektiğini düşünüyoruz.

Yöntem seçiminin, konunun ilgili olduğu bilim dalıyla, konunun özelliğiyle ve araştırmacının bakış açısıyla ilişkisi olduğu bir gerçektir.

Genelde din araştırmaları, özelde İslami araştırmalar söz konusu edildiğinde bilimsel yöntem konusunun sorgulamaya açılması ve konunun felsefi temellerine inilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Biz, değerlendirme bölümünde çalışmamızın sınırları içerisinde yöntembilimi konusunun günümüz Türkiye'sindeki durumunu, tartışma konularını, felsefi temelini, örneklerle kısaca ortaya koymaya çalışacağız. Bu kısa çalışma içerisinde son sözü söyleme amacında olmadığımızı, konunun en azından bir problem olarak görülmesi gerektiğine dikkat çekmek istediğimizi önceden belirtmek isterim.

DİN ARAŞTIRMASI ÜZERİNE ***

Winston L. KING

Günümüzde dinle ilgili birden çok araştırma yöntemi olduğundan bunların ayırtdilmesi faydalı olur. Bu araştırma yöntemleri, temel bakış açılarına veya din karşısındaki durumlarına göre sınıflandırılabilirler. Böyle bir sınıflamayla çeşitli yöntemlerin neden o şekilde işlediklerini, neden o tür bir sonuca ulaştıklarını ve her bir yöntemin diğeriyle olan ilişkisinin ne olduğunu biraz anlayabiliriz.

Dine Tarafgir (within) Yaklaşım

* Winston L. King'in "*Introduction to Religion*" Adlı Eserinin "*Din Araştırması Üzerine*" adlı "Giriş" Bölümünün Çevirisi ve Bir Değerlendirme

** C. U. İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

*** Winston L. King, *Introduction to Religion*, Harper & Row Publishers, New York 1968, sayfa 1-8.

Bu başlığı "Taraftir" (Within) yaklaşım olarak seçmemizin nedeni (The Study of Religion From Within) psikolojik veya tecrübi bir iç yaklaşımı değil, dini taraftirliğı kastetmek içindir. Bu, dindar bir müminin ve belirli bir inancı yaşayan kimsenin bakış açısıdır. Onun yaptığı bu araştırma kendi inancını ve bu inançla baktığı dünyayı daha iyi anlama çabasıdır. Kısaca taraftir yaklaşım, bir inanç yaklaşımıdır.

İnanç perspektifleri, şüphesiz, bizim dini gelenek diye isimlendirdiğimiz materyalleri içeren büyük bir yekün üretmiştir ve üretmeye de devam etmektedir. Literatür öncesi kültürlerin yazıya geçirilmemiş (sözlü) geleneklerinin meydana gelişi de bu perspektiftendir. Yazılı kültürlerde ise dini konuların inanç açısından ele alınması, bir ibadetin nasıl yapıldığını anlatan ilmihaller, dini tecrübeyle ilgili yazılar, sonradan oluşturulmuş yorum ve tefsirleriyle kutsal yazılar veya metinler, formalize edilmiş akide ve nihayet doktrinin sistematik izahları gibi çok çeşitli birikintilerin oluşması sonucunu doğurmuştur. Bu son üç madde -kutsal metinler ve yorumları, formalize olmuş akide, doktrinin sistematik yorumu- Batı'nın teoloji, Doğu'nun öğretisi (The Teaching) veya hakikat (The Truth) dedikleri şeye tekabül etmektedir.

Dine Yarı Taraftir (Semi - Within) Yaklaşım

Dindar insanların büyük çoğunluğu, önceden yerleşmiş olan geleneksel dinsel inançların, yaşam biçimlerinin ve kutsal metinlerin geleneksel kalıpları içerisinde sorgulama yapmaksızın ve emin bir biçimde varlıklarını sürdürmeye razı olurlar. Hatta din bilginleri bile (papazlar, kelamcılar) kendilerini neredeyse sadece inanç yapılarının iç zenginliğini artırmak ve inceden inceye elden geçirmekle (genişletmekle) meşgul ederler. Bu "muhafazakar taraftir" eğilimin, tarihi dinsel geleneklerin pek çoğunda merkezi bir yer teşkil ettiği kabul edilebilir. Gerçekten de bir inanç ne kadar çok başarılı ve sağlam olursa muhtemelen kendi geleneksel yapısı içerisinde varlığını o kadar çok sürdürebilir.

Bununla birlikte, gerek içeriden gerekse dışarıdan olan bazı amiller vardır ki bunlar kişinin basitçe taraftir olarak kalmasına izin vermezler. Çünkü din aynı zamanda kişiyi derin bir araştırmaya sevkeder. Bazıları için din, bir sığınaktan ziyade bir araştırma yeridir. Her nesilde, hatta körü körüne inanan müminler arasında bile, şimdiye dek bildiklerinden daha büyük gerçeklik ve doğruluğu tecrübi ve akli olarak araştırmak için kendi inançlarının sınırlarını gözden geçirmeye uğraşanlar bulunacaktır. Bunun da ötesinde sosyo-politik sarsıntılar ve kültürel değişimler, inancın yapısı ne kadar sağlam ve köklü gözükmüşse gözüksün onun sağlamlığını tehdit edebilir. Ayrıca taassup şeklindeki güçlü bir inancın yer aldığı geniş coğrafi alanların sınırları içerisinde bile daima farklı inanç ve uygulama yapanlar bulunagelmıştır. Gerçekten de dinler tarihi boyunca bir inancın kendi içerisinde ("inside") dinin dışına kayan ("outside") düşüncelerin sık sık gelişme fırsatı bulunduğu görülmüştür. Yani farklı mezhepler ortaya çıkmıştır. Bu, gerçek kabul edilen her dini yapının (tahrife uğramış) bir dış yapısı olduğu anlamına gelir. (Bu dış yapı başkalarına göre farklı bir iç yapı olabilir.) Bu tür dini karşılaşmaların

ardından mukayeseler er ya da geç her geleneğin karşısına çıkacaktır. İnsanlık tarihi boyunca şüphesiz neredeyse sayısız çokluk ve çeşitlilikte karşılaşmalar meydana gelmiştir. Bunlar da dostça tartışma, ateşli atışma, muvakkat düşünce farklılığı, acı ve kapsamlı polemik, farklı kültürlerin ve dinlerin peyderpey yakınlaşması ve amacı imha veya başka inanç sahiplerini kendi dinlerine çevirme olan haçlı seferleri ve dini savaşlar şeklinde olmuştur. Fakat ister hoşgörülü ister şiddetli olsun bazı karşılaşmalar vuku bulduğunda kişi, kendi geleneğinin dışında başka geleneklerin de bulunduğu farkına varır. Çünkü kişi direkt olarak başka bir inancın farkına vardığı zaman, kendi inancıyla ilgili yeni duygular oluşturmaktan kendini alamaz.

Böyle karşılaşmaya, diğer insanları kasıtlı olarak dine çevirme ve din dışı düşünce sahiplerini dini düşünce sahibi yapmak için yapılan ve modern dünyanın misyonerlik diye isimlendirdiği çalışmalarını örnek verebiliriz. Bu durumda her ne kadar misyoner, kendi inançlarını bir başkasına tamamen kendi terimleriyle ve kendi geleneği içerisinde sadece tebliğ ediyorsa da er ya da geç kendi dinine biraz olsun dışarıdan bakma durumuna gelecektir. İnanç yapısıyla ilgili aynı akıl yürütmemizi tekrar kullanmamız gerekirse, başka bir dine şöyle bir göz atmak için penceresinden başını uzattığında kendi inancından başkalarına vermek istediği görüntüyü, kişi, başkalarından elde edecektir. Hatta bu görüntüyü daha iyi anlamak için harekete bile geçebilir, belki daha da iyisini yapabilir! Her halükarda içinde bulunduğu kendi inancının harici bir bakış açısına sahip olduğunun farkına varır ve o böylece en azından bir müddet için yarı tarafgir bir düşünceye sahip olmuş olur.

Dine Yarı Nesnel (Semi - Without) Yaklaşım

Her şeye rağmen misyoner, henüz temelde kendi inancının dışında olmaktan ziyade içinde bulunmaktadır. Kendi inancının dışındakileri de sadece kendi inancına kazandırma amacıyla araştırma konusu yapmaktadır. Fakat herkes başka bir dini veya sistemi araştırırken bu araştırmasını sadece kendi geleneğinin penceresinden bakmakla sınırlı tutmayabilir. Bazıları her ne kadar kendi inanç yapısına tekrardan dönme niyetinde olsa ve ona bağlılığı en içten olsa da daha ileriye gidip kapsamlı bir araştırma yapmayı arzulanabilir. Burada dinsel endişe ve araştırma düşüncesinden doğan felsefeden bahsetmek istiyoruz.

Peki kişi, dine tarafgir veya yarı tarafgir yaklaşımla felsefi anlamdaki yarı nesnellik arasındaki çizgiyi nasıl belirleyecektir? İncinini açıklamak için kendi mantıksal kaynaklarını kullanan bir mümin teolog ne zaman bir teolog olmaya son verip bir filozof olmaya başlayacak? Bu ayırım kolay bir şey değil fakat şöyle güvenilir bir yöntem olabilir: Bir mütefekkir kendi inancını dahi tabi tutacağı/yargılayabileceği, gerçeklik ve doğruluğun harici bir ölçüsünü oluşturduğu takdirde artık bir teolog değil bir filozoftur. Teoloğun önceden belirlenmiş görevi, bizzat kabul etmiş olduğu inancın doğruluğunu açıklayıp ortaya koymaktır; buna karşılık filozofun bilinçli olarak seçilmiş görevi ise bütün doğruluk ve gerçeklik iddialarını (ki bunlara teologlarınkiler de dahildir) bir takım bağımsız rasyonel kriterlere bağlı olarak incelemek ve değerlendirmektir.

Şüphesiz felsefeler (ve filozoflar), dinle ilgili tutumlarında çok farklılık arzederler. Bu açıdan bakıldığında Doğu ve Batı felsefesi arasında önemli farklılıklar vardır. Doğu, özellikle de Hint felsefesi inançlarını güçlendirme eğilimi taşımıştır. Bu inançlar felsefi açıdan ele alınırken o inançların doğruluğunu ıspatlama hedef alınmış ya da saf aklın ötesindeki sadece zihin dışı sezgi ve doğrudan tecrübe yoluyla bilinebilecek yüksek mistik-dini gerçekliği ön planda tutma amacı güdülmüştür. Dolayısıyla Doğu felsefesini (dilsel analize ve mantığa büyük katkılar sağlamasına rağmen) gerçek hedefi insanları kurtuluşa erdirme amacı taşıdığı için felsefi teoloji olarak kabul etmek genellikle güçtür.

Buna karşılık Batı'da ise felsefe, Yunan'dan başlayarak bilinçli ve kasıtlı olarak dinden bağımsız varolagelmıştır. Elbette ki Sokrat, Eflatun ve Aristo gibi Yunan filozofları arasında da dini destekleyen ve genel olarak mitolojik Yunan dininin, kendisi için yapamayacağı teolojik misyonu yerine getiren filozoflar vardı. Ayrıca ortaçağ Hristiyanlık tarihinde de, felsefe, teolojinin hizmetçisi olarak kullanılmaktaydı. Buna karşılık Sokrat, Eflatun ve Aristo da dahil temel Yunan düşüncesinde felsefe dinden, (her ne kadar ikisi de insan oğlunun aynı köklü problemleriyle derinden ilgili olsa da) esas itibarıyla bağımsızdı. Ayrıca bu anlayış Batı'da baskın durumda olmuştur. Yani Batı felsefesi din konusunda nadiren yarı tarafgir genellikle ya yarı nesnel veya septik felsefelerde olduğu gibi tamamen nesnel olmuştur.

Dine Nesnel (Without) Yaklaşım

Din konusunda felsefenin kendiliğinden en azından yarı nesnel olduğu ve bazı felsefe sistemlerinin ise tamamen bilinçli bir şekilde bütün dinlerin dışında bulunup onlara tamamen ayrı hatta düşmanca baktığını söylemek yanlış olmaz. Bununla birlikte sosyal bilimler, dini dışarıdan objektif olarak ele alma konusunda bilinçli bir şekilde tam olarak gelişmelerini tamamlamışlardır.

Sosyal bilimler, şüphesiz yaklaşım biçimlerinde normatifliğin (değer koyucu olmanın) aksine deskriptiftirler. Onlar, felsefe veya teoloji gibi ne dinsel yapıların doğruluğu veya değeriyle ilgilenirler ne de birtakım kültür üstü (supracultural) veya kesin rasyonel ölçülerle onlar hakkında yargıda bulunurlar. Onların hedefi nerede ve ne zaman bulunursa bulunsun insanoğlunun dindarlığının bir sonucu olarak meydana gelen çeşitli tarihi ve kültürel şekilleri ortaya koymak ve anlamaktır. Dinsel faktörlerin empirik olarak gözlemlenebilir karakterleri ve onların çevresinde bulunan kültürel unsurların tamamıyla olan ilişkileri başlıca ilgi alanlarıdır. Böylece bir sosyal bilimci "Dini fenomenler" le hangi unsurları kastettiğini belirleme veya bir dinsel yapının diğerine göre daha sağlıklı işleyen bir ortamda bulunduğunu söyleme hakkına sahiptir. Buna karşılık böyle bir dinsel yapıyı diğerine göre "daha iyi" veya "daha doğru" diye yargılayamaz.

Betimleyici bakış açısına sahip sosyal bilimlerle normatif bakış açılarında sahip teolojik-felsefi yaklaşımlar arasındaki farkı anlamak için somut bir yöntem, her iki bilimin literatüründen bir kaç pasaj okumaktır. Okuyucu çok geçmeden sosyal bilimlerin fenomenolojik detaylarla yani ritüel örneklerin/modellerin fonksiyon ve

şekilleriyle, dini inancın davranış ve sosyal bünye üzerine olan etki derecesiyle, dinsel tecrübelerin psikolojik değerleriyle v.b. ilgilendiğini gözlemler. Buna karşılık felsefe ve teoloji yukarıda da belirtildiği gibi öncelikle dinin zihni formülasyonlarıyla (doktrinler, akideler ve önermelerle) ilgilenir. Ayrıca onların anlamsal açıdan doğru veya yanlış, kognitif veya non-kognitif olup olmadıklarını değerlendirir. Yine özellikle felsefe, şüphesiz, din üzerinde onu parçalara ayırarak düşünür, yani tarihsel dinlerin gizlenen kabukları içerisinde keşfedilmesi gereken safi hakikati düşünce konusu yapar; buna karşılık sosyal bilimler daha ziyade dinleri genel olarak ele alır ve dini fenomenleri yeterli bir şekilde ortaya koyabilmek için dinlerin tarihsel çeşitliliğini kendine temel yapar.

Dinle ilgili özel yaklaşımlar sergileyen üç sosyal bilimin her birinden ve onların dini fenomenlerle ilgili özel araştırma yöntemlerinden söz etmek faydalı olacaktır. Çok sıkı fizyolojik ve tecrübi dönemi bir tarafa bırakılırsa psikoloji, kaçınılmaz şekilde din konusunu içsel (ruhi) yaşamla açıklama iddiasında bulunur. Çünkü dindar insanlar konusunda hiç bir şey, onların şuurlarının hayli kişisel subjektif ifadeleriyle beliren iç yaşamları kadar açık değildir. (Dini) ritüelin ve örgütlenmenin dış kabuğunun içinde dışa akseden tarafı sadece bir görüntü olan kişisel tecrübenin önemli içsel (psikolojik) bir yönü vardır. Gerçekten de dini, kim, aynı zamanda yoğun duygu, vizyonlar, rüyalar, vecd halleri v.b.gibi kişinin yüksek dereceli özel tecrübelerinden ayrı olarak düşünülebilir? Diğer taraftan dinler, böyle derin kişisel tecrübi bir yapıya sahip olduğu kadar ayrıca bariz bir şekilde kurumsal ve sosyaldirler. Dini inançların ve değerlerin insan toplumları üzerindeki yaygın etkisi ve dini geleneklerin daha geniş toplumsal yapı içerisinde kendi özel sosyal gruplarını oluşturma biçimi söz konusu olduğunda Sosyoloji de üzerinde araştırma yapabileceği epey materyale sahip olmuş olur. Bunun tersi olarak dinlerin kendileri de genellikle içinde doğdukları toplumdan etkilenirler. Dinle ilgili bu sosyo-kültürel araştırmaya sosyal bilimlerin en yenilerinden olan Antropoloji de katıldı. Dini araştırmalar söz konusu olduğunda Antropoloji'nin Sosyoloji'den başlıca farkı, farklı coğrafi ve kültürel alanları araştırma alanı içinde bulundurması gözüküyor. Sosyoloji, başlıca Batı dünyasının daha fazla gelişmiş toplumlarını çalışmış iken antropologlar özelde Doğu ve ilkel toplumlar üzerine araştırma yapmıştır. Diğer önemli bir fark ta Antropoloji'nin kültürel ve etnik açıdan daha geniş bir ilgi alanına sahip olmasıdır.

Sosyal bilimlerin yöntembilimleriyle ilgili işaret edilmesi gereken bir nokta daha var; sosyal bilimlerin araştırma biçimleri belirgin biçimde Batı kaynaklıdır. Bunun da çift kökeni vardır: Birincisi, Batı felsefesinin, bağımsız tenkitçi-rasyonel uygulamasıyla, ikincisi, bu uygulamanın bir araya geldiği harici/nesnel gözleme dayanan Batı kökenli bilimsel tekniklerdir. İlkel toplumlarda din, daha ziyade kültürün kendi içindekiler tarafından üzerinde çalışılan kültürün ayrılmaz ve sorgulanmaz bir parçasıdır. Hindu-Budizm ve Taoizm'li Doğu söz konusu olduğunda onun felsefesi, daha ziyade yerleşik dini geleneklerin hedefiyle aynı hedefi taşır. Buna karşılık Batı bilimi, var olan dinin objektif ele alınmasının bir sonucu olarak kendi kültürüyle çok yüzeysel bir ilişkiye sahiptir. Dolayısıyla dinsel fenomenlerle ilgili araştırmalarda sadece Batı'da bağımsız düşünce biçimine ve disiplinlerde bilimin değer koymayan betimleyici metoduna rastlamak mümkündür.

Dine Kendi İçinden Nesnel (Detached - Within) Yaklaşım

Son olarak dini ele alma yöntemlerinden biri de yeni ve şimdiye dek biraz yanlış tanımlanmış olan Dinler Tarihi veya Dinler Fenomenolojisi gibi farklı şekillerde isimlendirilen yöntemdir. Bir disiplin olarak Dinler Tarihi'nin kökeni, tarihsel olarak Almanların "Religionswissenschaft" (teoloji) veya "din bilimi" ve Amerika'luların karşılaştırmalı dinler araştırması dedikleri şeye dayanır.

Peki "Dinler Tarihi" terimi ne anlama gelir? Buradaki "tarih" kavramı, çoğu kez belirli dinlerin büyüüp gelişmesinin kronolojik izahını (her ne kadar bu izah yararlı olsa da) ifade etmek için kullanılmaz; daha ziyade, sosyal bilimlerde de olduğu gibi dinlerin tarihi olarak ortaya çıkışını, onların bütün çeşitlilikleri içerisinde incelenmesini belirtir. Yine felsefede olduğu gibi burada da çok kültürlü bir bakış açısına köklü bir ihtiyaç vardır. Peki, Dinler Tarihi'yle dinin felsefi ve sosyal bilimsel incelenmesi arasındaki ilişki nedir? Şumüllülük açısından Dinler Tarihi daha ziyade felsefeye benzemektedir. Çünkü felsefe gibi Dinler Tarihi de özet (synoptic) bir bakış açısı/fikir yakalamaya çalışır; dini fenomenler arasında bir çeşit kavramsal bütünlük yaratmaya gayret eder. Mircea Eliade dinler tarihçisinin, tarihle ilgili çalışmasına bir tarihçi olarak başladığını fakat bu çalışmasını bir din felsefecisi veya fenomenoloğu olarak bitirdiğini belirtir. Bununla birlikte Dinler Tarihi, oluşturmaya çalıştığı bütünlüğün türü hususunda felsefeden ayrılır. Eğer söz konusu felsefe özelde Din Felsefesi ise bu felsefi bütünlük, temelde dinin dışında olan terimsel açıdan rasyonel anlam birliğidir. Buna karşılık Dinler Tarihi, dini kendi terimleri içerisinde ve bizzat dini anlamak için organik nitelikli dinin bir bütünlüğünü ortaya koymaya çalışır. Böyle bir bütünlük, nihayetinde, belirli üsluplar içerisinde anlamın toplam bütünselliğiyle ilişkili kılınmalıdır. Fakat bu disiplinin özel amacı olmadığı için nihai değer ve doğruluğun felsefi ve kelami meseleleri paranteze alınır ve direkt olarak ilgi alanına alınmaz.

Öyleyse Dinler Tarihi, sosyal bir bilim midir? Gerçekten de bu bilimin sosyal bilimlere gözdardı edilmemesi gereken bazı benzerlikleri vardır. Daha önce de ifade edildiği gibi Dinler Tarihi tek dinden ziyade genel olarak dinlerden bahseder. Buna ilaveten Dinler Tarihi, aynı tarzda yine dini tezahürlerin benzerlikleri gibi farklılıklarını da değerlendirmeye alır. Yine o felsefi tarzda dinin tabiatıyla ilgili a priori kesinliğindeki açıklama tarzından kaçınmalıdır. Belirli bir formdan ziyade fonksiyonu vurgulayan asgari ve sadece teşhis edici tanım türü ortaya koymaya çalışılmalıdır. Böylece kişi dinden, bir insanın kendisini varoluşsal açıdan nihai realitelerle ilişkili kılma teşebbüsü olarak bahsedebilir; (bunu yaparken kişinin tanrıyla olan bu ilişkisinin çok farklı şekillerde tezahür edebileceğini dikkate almalıdır.) Ardından, her fenomen, kendi bütünlüğü ve tabi kültürel konteksi içerisinde değerlendirilip tasvir edilmeli ve önceden kabul edilen bazı tanımlama kalıplarına sokulmaya çalışılmamalıdır.

Bütün bunlar dikkate alındığında Dinler Tarihi'nin sosyal bilimlere benzerliği açıktır. Diğer taraftan onlardan önemli ölçüde farklıdır. Sosyal bilimlerin her hangi birinden daha geniştir. Çünkü o, dinleri ele alırken tarihsel, psikolojik, teolojik ve

sosyal unsurları eşit ölçüde içeren bir bütünlük oluşturmaya çalışır. Öyleyse o az bir felsefi yönüyle birlikte sosyal bilimlerin sonuçlarının sadece bir özeti midir? Bir anlamda böyle bir özet sayılabilir. Çünkü Dinler Tarihi'nin sosyal bilimleriyle karşılaştırılabilecek özel bir araştırma tekniği yoktur ve bu konuda olgunlaşmamış bilgisinden dolayı hem sosyal bilimlere hem de diğer bilimlere dayanmak zorundadır. Fakat onu farklı yapan, bakış açısıdır. Burada din nev-i şahsına münhasır bir şey, orjinal olarak kendi konteksi ve terimleri içerisinde mülhaza edilmesi gereken bir varlık (entity) olarak ele alınır. Din, psikoloji veya sosyolojinin öğüteceği bir tahlil olarak değil, din olarak görülmelidir. Dini fenomenler - düşünce, aksiyon ve yaşam modelleri gibi - organik bütünlüklerine göre ele alınmalıdır. Kendi dinamiklerine ve yapısal şekillerine sahip olarak kültürün dini konteksi, kültürden bağımsız ele alınmalıdır. Bu elbetteki dini toplumların veya dini fenomenlerin diğer kültürel elemanlardan tamamen ayrı olduğu ve onlardan etkilenmediği anlamına gelmez.

Bu şu demektir; belirli bir kültürdeki objelerin, olayların, aktivitelerin ve kurumların birileri tarafından özel bir dini yorumu yapılması gerekiyorsa ve bu yorum da sağlıklı olmalıysa o zaman kültürün, kendi doğal yapısının terimlerine göre analiz edilmesi gereken belirli bir unsuru ve şekli (dinsel yorum) söz konusu demektir (ki bu unsurun ayırte edilmesi gerekir). Bir anlamda Dinler Tarihi (bir dereceye kadar seküler tarih gibi) safi bir bilim (science) den çok, yorumlayıcı bir insan bilimi (art) dir. Çünkü her ikisi de verilerini büyük oranda bilimlerin bulgularına dayandırmalarına rağmen neticede safi formel bir teknikten ziyade bir perspektifi ve bakış açısını temsil ederler.

Son olarak, öyleyse bizler, Dinler Tarihi'ni (veya Dinler Fenomenolojisi'ni) perspektif açısından şimdiye dek belirginlik kazanmış diğer perspektiflerle nasıl ilişkilendireceğiz? Dinlerin bu şekilde ele alınıp incelenmesi, en iyi dine kendi içinden nesnel (Detached-Withinness) yaklaşım olarak isimlendirilebilir. Yöntembilimi açısından Dinler Tarihi, her hangi bir dinden bağımsızdır; yani bir Hristiyanlığın, İslamiyet'in veya Budizm'in bakış açısından konuyu ele almaz. Başka bir dine göre her hangi bir dinin doğruluğu ve değer yargılarıyla direkt olarak ilgilenmez. Bununla birlikte yine de genel anlamda dinin içindedir yani bir *bütün olarak* dinin içindedir. Onun (dini) durumları karakterize edebilmesi keskin vukufiyetinden ve sempatik yorumundan dolayıdır. Yine o güvenilir bir şekilde dini-kültürel faktörleri belirlemeye ve bu faktörlerin organik sosyo-kültürel yapılar içerisindeki birbirleriyle olan ilişkilerini anlamaya çalışır. Dolayısıyla Dinler Tarihi, belirli bir dine alaycı, kibirli veya ahlaki açıdan karşı ("against") olmaktan ziyade onun tarafında ("for") dir. G. K. Chesterton'ın şu sözü belki de buraya çok uygun:

"Bir bilim adamına ilkel bir yerli tarafından (varlık olarak) önceleri büyük, kanatlı bir yılandan başka hiç bir varlık yoktu şeklinde bir şey anlatılsa, bu bilim adamı etkilenmedikçe ve bunun doğru olabileceğine az da olsa ihtimal vermedikçe böyle şeyleri hiç bir zaman bilimsel olarak yargılama yeteneğine sahip olamaz.¹" İşte

1- G. Van der Leeuw'un *Religion in Essence and Manifestation* adlı kitabından alınmıştır. G. Allen, London 1938, Harper & Row (Harper Torchbook Paperback), New York 1963, Vol. II, p. 675.

bu tür şeyleri iyi yargılama yeteneğine sahip olmak dinler tarihçisinin kesinlikle olmayı hedeflediği durumdur.

BİR DEĞERLENDİRME

Yukarıda çevirisi yapılan makalenin seçilme nedeni, günümüz Türkiye'sinde en yüksek derecede din öğretimi veren ilahiyat fakültelerindeki bazı bilim dallarında yöntembilimsel açıdan bir belirsizliğin varlığına olan inançtır.

Genel olarak günümüz Türkiye'sinde dinle ilgili yazılan yazıların büyük bir bölümünde üçüncü şekline az rastlanan iki tür eğilimi kolayca görmek mümkündür. Bunlardan bir kısmı, dindar çevrelerde bir dereceye kadar da ilahiyat çevrelerinde yapılan çalışmalardaki savunmacı, övgücü ve öznel nitelikli yazılar, ikincisi ise dinin aleyhinde olan ve onu olumsuzlamaya çalışan, ona hayat hakkı tanımayan, üçüncü bir seçeneğin bulunup bulunmadığına bakmayan çevrelerde yapılan çalışmalardır. Örneğin ilahiyat çevrelerinde Kur'an'ın mükemmel ve muciz bir Allah kelamı olduğunu anlamak için insanlar Kur'an'ı incelemeye çağrılırken, diğer bir çevre de Kur'an'ın Allah kelamı olamayacağını muhataplara göstermek için onları yine aynı Kur'an'daki bir kaç pasajı okumaya davet edebiliyor.

İlahiyat fakültelerinde temelde yöntembilimsel açıdan iki farklı anabilim dalları grubundan söz edilebilir.

1- Dinsel bilimler: (Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelam v.b.)

2- Din bilimleri: (Din Sosyolojisi, Din Psikolojisi, Dinler Tarihi, Din Felsefesi, Din Fenomenolojisi v.b.)

Din bilimleri, sosyal bilimlerden herhangi bir branşın metotlarıyla dinin incelenmesi sonucunda meydana gelen, yakın bir geçmişe sahip, daha ziyade Batı kökenli disiplinlerin ortak adıdır. Dolayısıyla bu bilimler sosyal bilimlerin aşağıda özelliklerini belirteceğimiz yöntemini kullanmaktadır. Dinsel bilimlerin ise geleneksel olarak kullanmakta oldukları kendilerine özgü savunmacı yöntemlerinden (Tefsir Usulü, Fıkıh Usulü, Hadis Usulü v.b.) başka felsefi temelleri belirlenmiş modern anlamda herhangi bir bilimsel yöntemi yoktur. Böylece ilahiyat fakültelerinde, biri, kendi geliştirdiği yöntemi kullanarak bir dine mensup olan insanları dinleri konusunda daha fazla bilgi sahibi yapmak, inançlarını güçlendirmek, şüphelerini gidermek, yine bu dinin, mensup olunması gereken ilahi kaynaklı yüce bir din olduğunu göstermek veya kitlesel inanç birliğini sağlamak gibi normatif bir amaca sahip olan, diğeri, dini, kendi aralarında ortak bir bilimsel yöntem kullanarak, onun doğru veya yanlış olmasıyla ilgilenmeyen, fakat dinsel fenomenleri tasvir etmekle yetinen iki farklı bilimsel yöntem anlayışı olduğu kabul edilebilir.

Bu iki tür yaklaşımın dışında, İslami çevrede oluşmuş olan üçüncü bir eğilim olarak kabul edilebilecek farklı bir yaklaşım daha söz konusu edilebilir. Bu da bir dinin yaşanılabilir bir din olduğunu ortaya koymak, sistematik bir bütünlüğünü elde

etmek için bilimsel yöntem başvurmak şeklindedir. Bu bir anlamda teolojinin bilimsel olarak ele alınabileceği varsayımına dayanmaktadır. Örneğin, "Bilimin İslamlaştırılması" tartışmalarını bu grupta dile getirebiliriz. Son zamanlarda üzerinde bazı spekülasyonlarda bulunulan Fazlurrahman'ın şu tutumunu bu yaklaşım için daha somut bir örnek olarak verebiliriz: "İslam'ın sağlıklı bir bilimsel anlayışla ele alınmasının gerekli olduğunu söylemekteyiz. Buna ilaveten, bu tür araştırmaların bir amacı ve yapıcı bir durumda bulunması gerekir. Ancak ne gericilik ne de müdafaacı bir tutum içerisinde ve ne de müsteşriklerin yaptığı gibi sırf "objektif" veya "tarihsel" bir yaklaşımla, bu araştırmalar İslami açıdan renksiz bir hale getirilmemelidir. "Bilimsel" kelimesi, ilk iki çalışma şeklini (gericilik ve müdafaacı olma) kesin olarak dışlamaktadır."²

Burada Fazlurrahman'ın bilimsel çalışmayı belirli kayıtlara bağımlı tuttuğunu görmek güç değildir. Bu kayıtlar, bilimsel çalışmanın yapıcı olması, amacının bulunması, nihayet İslami açıdan renksiz bir hale getirilmemesi şeklindedir. Fazlurrahman, bir anlamda bilimselliği dinsel bir değerler sistemi içerisinde söz konusu etmektedir. Bu durum şu ifadesinde daha açık bir şekilde görülebilir: "Şayet İslam'ın günümüz dünyasında tatbik edilebilir bir doktrinler ve uygulamalar sistemi olduğunu ileri sürüyorsak, bunu ancak ilmi olarak gösterebiliriz."³ Fazlurrahman, İslami, yani teolojik nitelikli de olsa bilimsel bir çalışmanın gerekliliğini farketmiştir. Bu durumun onun hayatının dönüm noktalarından birini oluşturması onun yöntembilimine verdiği önemi gösterir. Ona göre beyin yıkama manasında telkinde bulunma yoluyla gelecek nesiller yaratmanın gerçekte geri tepme ile neticeleneceği açıktır.⁴

Fazlurrahman'ın İslam'ı bilimsel olarak ortaya koyma arzusunu yadsımamak gerekir. Ancak değerler sistemi olarak bir dinin (burada İslam) bütün değerlerini bilimsel yöntemi kullanarak renksiz hale getirmeyecek bir biçimde veya önceden belirlenen ve beklenen bir bireysel bir amaca ulaşmak için ele alınıp incelemenin hem mümkün olup olmadığı hem de böyle bir yöntemle dar anlamdan "bilimsel" (scientific) denilebilir denilemeyeceği tartışılabilir. Çünkü özelden sosyal bilimlerin kullandığı bilimsel yöntemin, uygulandığı alanlarda, aşağıda da değinileceği gibi hangi sonuçlara varacağı, değerlerin hangi boyutta kalacağı gibi konularda bir kaygısı bulanmamaktadır.

Bize göre bu tartışmaların temelinde daha farklı bir sorun yatmaktadır. Dinsel yaşam biçimi İnsanların dünya görüşleriyle yakından ilintili olduğundan bilimsel tavır alışlarımızda da bu düşünce biçimi doğal olarak kendini hissettirmektedir. Böyle olunca şöyle bir soru gündeme gelmektedir: Din konusunda bilimsel bir araştırma yaparken o dinle ilgili önceki inançlarımızı bir kenara bırakmamız gerekir mi? Bu konuda kendi düşüncelerimize geçmeden önce bir iki yaklaşıma değinmek istiyorum: "Çalışmalarımızda "objektif" olmak, yani dinin lehinde veya aleyhinde bir tutum içerisinde olmaya peşinen karar vermeden araştırma ve incelemeye koyulmak

2- Fazlurrahman, *İslam ve Çağdaşlık*, Çev. A. Açıkgenç ve M. H. Kırbaşoğlu, Fecir Yay., Ankara 1993, s. 204.

3- Açıkgenç, Alparlan, *İslam ve Çağdaşlık* (önsöz), Çev. A. Açıkgenç ve M. H. Kırbaşoğlu, Fecir Yay., Ankara 1993, s. 37

4- Fazlurrahman, a.g.e., s. 292.

vazgeçilmez bir şarttır." diyor Mehmet Aydın ve ekliyor, "objektif olmak felsefi bir araştırma esnasında dini inançları bir tarafa bırakmak anlamına gelmez." Bu düşüncesine de "Önemli olan, inceleme konusu ile ilgili bir takım inançlara sahip olmak değil, verileri, düşünme ve tartışmayı söz konusu inançları haklı çıkaracak biçimde zorlamamaktır." şeklinde bir açıklık getiriyor.⁵

Başka bir yaklaşım biçimi ise; "Dini mensubiyetin, insanların kendi inançları dışındaki diğer inançların iyi taraflarını görmelerine kesinlikle engel olduğunu iddia etmenin doğru olmadığı kabul edilse de, dinin halkın his ve duyguları üzerinde derin bir tesire sahip olması sebebiyle dindar insanların, çoğu zaman başkalarının inançları konusunda objektif ve tarafsız olmalarının epeyce güç olduğu"⁶ şeklindedir. Şüphesiz tamamen dinsiz veya din karşıtı kişilerin dinsel konulardaki araştırmalarında uzman olmaya çalışma istekleri olabilirken şahsi dindarlığın objektif, tenkitçi bilim adamlığı için zaruri olmadığını vurgulayan hatta böyle bir bilim adamlığı için engel teşkil edebileceği de düşünülmektedir."⁷

Böyle bir ikileme Batı bilim tarihinde de rastlamak mümkündür Bununla birlikte Batı üniversitelerindeki dinsel araştırmalar, genelde dinin bilimsel yöntemlerle çalışılması şeklindedir. "Dinsel Araştırmalar" kavramı (Religious Studies) biraz kapalı bir yapıya sahip olmakla birlikte daha ziyade üniversite veya kolejlerde dinlerin akademik tarzda çalışılmasını ifade etmek için kullanılmaktadır. Buradaki kapalılık, "çalışma" isminin "dinsel" olarak nitelendirilmesinin bu tür akademik araştırmalarda da kişisel inanç veya dindarlığın zaruri veya önceden gerekliliğini ima edebileceği gerçeğinde yatmaktadır. Gerçekte ise kesinlikle karşıt anlam kastedilmektedir. Çünkü dinsel araştırmalarla, dinin objektif, bilimsel, önyargısız çalışılmasını, amacı belirli bir dinde inancı ve anlamayı artırmak, bireylerin inanması için dinsel yorumlar geliştirmek olan teolojik ve doğrulama (confessional) amaçlı çalışmalardan ayırdetmek için kullanılmaktadır.⁸

"Din, iman konusunda kişileri eğitmek için mi bulunmalıdır, yoksa bilimsel araştırmaların bir şekli olarak mı? Bu konuda geniş çapta üzerinde durulan, dinle ilgili çalışmaların objektif bir araştırma alanı olması şeklindedir. Bu alan Amerika Din Akademisi'nin önde gelenleri tarafından bilimsel yönü vurgulanarak belirtilmiştir."⁹

Yukarıda ortaya koymaya çalıştığımız yöntem problemiyle yakından ilgili olduğu için sosyal bilimlerin yöntemiyle ilgili bazı kısa hatırlatmalarda bulunmadan kendi düşüncelerimize geçmek istemiyoruz.

"Sosyal bilimler insanlar ve onların birey, grup ve kurumlarla olan ilişkileri konusunda detaylı, sistematik ve empirik çalışma yapan disiplinlerin ortak adıdır.

5- Aydın, Mehmet , *Din Felsefesi*, Selçuk Yay., Ankara 1992, s. 4.

6- Smart, Ninian, "*Din ve İnsan Tecrübesi*", D. E. İ. İlahiyat. Fak. Dergisi, İzmir 1992, s. 424-25.

7- Olson, A. M., "*Religious Studies*". Harper's Encyclopedia of Religious Education, (ed. by) Iris V. Cully and Kending Brubaker Cully, Harper-Row, New York 1990, s. 549.

8- Olson, a, g, m.s, .549.

9- Moore, A. J., "*Higher Education, Religion in*". Harper's Encyclopedia of Religious Education, (ed. by) Iris V. Cully and Kending Brubaker Cully, Harper-Row, New York 1990, s. 289.

(...) Sosyal bilimler, deneysel yöntem biliminden ortaya çıkar, onu kullanır ve geçerliliği de yine ona bağlıdır. Çünkü sosyal bilimler, ideoloji, felsefe ve teolojinin aksine insan davranışlarındaki gerçekliği ortaya koymaya çalışır. Buna karşılık felsefe ve teoloji, insan davranışlarından hangi davranışın doğru olup olmadığını inceler.

Sosyal bilimlerin başlıca yedi özelliği vardır, bunlar: Deneysellik, sayılabilirlik, tekrar edilebilirlik (bu özellik sosyal bilimleri kişisel görüşü (vision), tecrübeler, ön yargılar veya araştırmacının yaşam biçiminden bağımsız kılar.), herkese açıklık, nesnellik, şartlara bağlılık, her hangi bir değere bağlı olmamadır.

Sosyal bilimlerin deneysel olma özelliği gözlemlenebilir olgularla yakından irtibatlıdır. Öyle ki araştırma hangi sonuçlara ulaşırsa ulaşınsın, önemli olan bu araştırmaların tabii (naturally) olarak deneysel prosedürü takip etmesidir. Bu yaklaşım araştırmalarda, öznelliğe, başına buyrukluğa, kontrol edilemezliğe, aşkınlığa ve ön kabule (a priori) yer verilemeyeceği anlamına gelir."¹⁰

Nesnellik, bilimsel çalışmaların en önemli özelliklerinden biridir. "Tümelleştirilebilen her bilgiye nesnel diyebiliriz. Çünkü tümel olan, sözle ifade edilebilir yani iletişim konusu olabilir."¹¹ "Nesnellik, nesneye uygunluk, öznenin kendi duygu, görüş ve ön yargılarından uzakta kalarak ve her hangi başka bir etki altında kalmaksızın bir nesneyi kavrama niteliği, genel geçerliliğidir."¹² "Nesnellik en yüksek düzeye ulaştığı alan bilimsel bilgi alanıdır. (...) Nesnel doğruları kabul etmemekte hür değiliz. Nesnellikte insan hürriyeti olmaz."¹³ "Gerçekten gerek öznel, gerekse nesnel bir sorun tecrübe olmadan bilinmez. Yani bütün insan bilgisi tecrübeden kaynaklanır. Yalnız nesnel bilgi için duyular yolu ile gelen tecrübe söz konusudur. Halbuki öznel bilgide elde ettiğimiz tecrübenin kaynağı duygulardır."¹⁴

Sosyal bilimlerin bu özellikleri uzun süren felsefi tartışmalardan sonra oluşmuştur. Yani bu yöntem biliminin felsefi temelleri bulunmaktadır. Gerçekten de bilginin açısından temellendirilmemiş bir bilimsel yöntemin kalıcı olma şansının az olduğunu çoğumuz kabul ederiz. Örneğin, bilgi kaynağı olarak akıl yerine deneyimi kabul eden deneycilik "daha önce varlığı kabul edilmekle beraber kökenlerine John Locke'un (1632-1704) yazılarında rastlıyoruz. Ona göre insanlar, idealleri doğuştan beraberinde getirmezler; bütün idealler duyu deneyimleri yolu ile elde edilir. Onun "tabula rasa" (boş levha) diye adlandırdığı insan anlayışı, bilginin alt yapısı olarak duyu deneyimlerini elde etme yeteneği ile dünyaya gelir ve bu deneyimlerine göre şekil kazanır."¹⁵

10- Lee, J. M., "Social Science". Harper's Encyclopedia of Religious Education, (ed. by) Iris V. Cully and Kending Brubaker Cully, Harper-Row, New York 1990, s. 598.

11- Açıkgenç, Alpaslan, *Bilgi Felsefesi*, İnsan Yay., İstanbul. 1992, s. 122.

12- Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, "Nesnellik". Mad, İnkılâp Yay., Ankara 1975.

13- Açıkgenç, *Bilgi Felsefesi*, İnsan Yay., İst. 1992, s. 124.

14- Açıkgenç, a.g.e., s. 125.

15- Cram, R. H., H. C. Simmons, "Empiricism". Harper's Encyclopedia of Religious Education, (ed. by) Iris V. Cully and Kending Brubaker Cully, Harper-Row, New York 1990, s. 216.

Şimdi sosyal bilimlerin yukarıda belirtilen bilimsel yöntemine uygun olarak bir din araştırması yapıldığında bu araştırmanın sonuçlarının her zaman, araştırılan dinin lehine sonuç vermesi beklenebilir mi? Bilimsel yöntem değerlerden bağımsızdır ve insanlığın ortak mantıksal yapısıyla ilgilidir. Bunu başarabildiği sürece de evrensel olmaya adaydır.

Bu arada bilimsel yöntemin zaafalarını görmezlikten gelmek haksızlık olur. Her şeyden önce deneysel nesnel yaklaşımın her konuyu açıklığa kavuşturacağına güvenmek fazla bir iyimserlik olabilir. Sosyal bilimlerde mutlak bir kesinlikten söz etmek mümkün değildir.¹⁶ Ayrıca nicel ve deneysel bilimsel yaklaşımla nitel din bilimlerinin ilişkileri tartışılmıştır. İkincisi birincisi tarafından genelde esnek (soft) ve bilim dışı olarak nitelendirilirken birincisi ikincisi tarafından katı (hard) ve indirgeyici olarak nitelendirilmiştir.¹⁷

Bilimsel bilginin öznelikten yoksun olamayacağını yukarıda belirtmiştik. Araştırmadaki objektiflik asıl bulgulara kadar olan kısımdadır.¹⁸ "Bulguların yorumlanması değerlendirilmesi işine araştırmacının subjektifliği karışmaktadır. Ancak bunun yanlı bir subjektiflik olmaması gerekir."¹⁹ "Akıl hastalıkları ile beyin arasındaki ilişkiler, gaibten haber verme karakteri, henüz doğru bir etüd konusu yapılmaya elverişli değildir."²⁰ "Bizim tekniklerimiz, övünmeyi, nefreti, aşkı, güzelliği, dindar ruhun tanrıya yükselişini, bilgin ve sanatkarın rüyasını ölçemiyor."²¹ Yalnız, bu olguların örneğin gaibten haber verme işinin tekrarlanmadığı ve ölçülemediği bahanesiyle, gaibten haber verme olaylarının tetkikini ihmal etmeye hakkımız yoktur.²² "Bir sosyoloğun tümüyle objektif olması imkansız olsa bile yine de yaptığı çalışmalarda gerçeği bulması veya bulunmasına yardımcı olabilmesi için tek yolun, elinden geldiği kadar objektif olmaya çalışması olduğu ortaya açık bir şekilde çıkmıştır. Bu inanç ve görüş uluslararası sosyoloji derneği içerisinde kabul edilmekte ve gerçekleştirilmektedir."²³

Biz, dinin akademik yüksek kuruluşlar olan üniversiteler dışında imanı geliştirme, kişiyi dindar yapma amaçlı din araştırmalarının varlığını kabul etmekle birlikte - ki bunun toplumsal gerekçeleri olabilir - üniversitelerde bilimsel yöntemin ölçü olarak benimsenmesinin evrensel bilgi üretme anlayışına daha uygun olduğu düşüncesindeyiz.

Üniversite dışında savunma amaçlı yapılan bütün din araştırmalarına Batı'lı anlamda teoloji diyebiliriz. Teolojik çalışma yöntemini benimsemenin en önemli gerekçelerinden birinin "her dinin bağlılarına göre en doğru din olması."²⁴ inancı

16- Türkoğan, Orhan, *Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi*, M. E. B. Yay., İst. 1989, s. 17.

17- Cram, H. C. Simmons, *a. g. y, s. 216*.

18- Kaptan, Saim, *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri*, Bilim Yay., Ankara (tarihsiz) s. 17.

19- Kaptan, a.g.e., s. 18.

20- Carrel, Alexis, *İnsan Denen Meçhul*, Derya Dağıtım, İstanbul. 1979, s. 76.

21- Carrel, a.g.e., s. 58.

22- Carrel, a.g.e., s. 56.

23- Mutlu, Kayhan, "*Bir Dindarlık Ölçeđi* ", İslami Araştırmalar Dergisi, c. 3, sayı 4, Ankara, Ekim 1989.

24- Bilgin, Beyza, *Eğitim Bilimi ve Din Eđitimi*, Ankara 1990, s. 8.

olabilir. Ayrıca, inançlı kişi, dinin öğretilerine belirli duygusal bağlarla da bağlıdır.²⁵ Bu arada bütün din mensuplarının kendi dinlerine objektif bakmalarını da beklemek gerçekçi olmayabilir.

Yalnız böyle bir teolojik yöntemi, "Saçma olduğu için inanıyorum" (Credo quia absurdum) şeklinde temellendirmeye çalışmanın da sağlıklı olmadığı kanısındayız. "Bu görüş, dinsel doktrinlerin mantığın yargılama alanı dışında - mantıküstü - olduğunu ileri sürer. Bu doktrinlerin gerçekliğini içimizde hissetmeliyiz, bunların kavranması gerekmez. Ama bu Credo -"saçma olduğu için inanıyorum"- ancak bir kişisel itiraf olarak ilgi çekebilir. Yetkili bir ifade olarak ise hiç bir bağlayıcı gücü yoktur. Ben her saçmalığa inanmak zorunda mıyım? Mantığın terazisinden başka yargı ölçütü yoktur. Dinsel doktrinlerin gerçekliği, bu gerçekliğe tanıklık eden bir içsel yaşantıya bağlıysa bu ender deneyimi yaşamamış olan çok sayıdaki insanı ne yapacağız? Her insandan sahip olduğu mantık yeteneğini kullanması istenebilir, ama yalnızca birkaç kişi için geçerli olan bir güdü temelinde herkese uygulanacak bir zorunluluk inşa edilemez. Bir insan kendisini aşırı derecede duygulandırmış olan bir vecd durumu sırasında dinsel doktrinlerin gerçekten doğruluğu konusunda sarsılmaz bir inanç edinmişse, bunun diğer insanlar için ne önemi olabilir?"²⁶

Realiteyi kesin olarak kavramak için elimizde bulunan tek vasıta müşahade ve tecrübedir. Bunlar eksik olsa bile ebediyen doğru kalacaklardır.²⁷ "Bilimsel düşüncenin dönüşümleri devrimler değil, gelişme ve ilerlemelerdir. Önceleri geçerliliği evrensel olarak kabul edilen bir yasanın daha kapsamlı bir bütünün özel bir durumu olduğu ortaya çıkmakta veya bu yasa ancak daha ileride keşfedilebilen diğer bir yasayla sınırlanmaktadır; gerçeğe kaba bir yaklaşıklık, daha dikkatlice uyarlanmış ancak kendisi de ileride yetkinleşme sürecinden geçecek olan diğer bir yaklaşıklık ile yer değiştirmektedir."²⁸"Bu gün bilimin yanıtlayamadığı birçok sorun vardır. Ama dışımızdaki gerçeklik hakkında bize bilgi verebilecek tek yol bilimsel çalışmadır. Sezgi ve iç gözlemden herhangi bir şey beklemek bir yanılsamadır".²⁹ Bilimsel hümanizm, bilimsel kafa yapısını insanlığın en büyük başarısı, bilimsel metodu da insanlığın en güçlü aracı olarak görür.³⁰

Bütün tenkitlere ve olumsuz yaklaşımlara rağmen sosyal bilimlerin, bilimsel yönteminin nihai gerçeklik iddiasında bulunmamak üzere bilimsel çalışmalarda standart olarak kabul edilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Çünkü her şeyden önce felsefi açıdan doğruluğu mutlak olan bir yöntem-bilimden söz edilemeyeceği bir gerçektir. Buna karşılık insanların doğruluğun ne olduğu konusundaki tartışmalarında, anlaşma zeminini aklın ilkelerinin oluşturduğunu düşünüyoruz.

25- Freud, Sigmund, *Bir Yanılsamanın Geleceği*, Bilim ve İman, Çev. H. Zafer Kars, İkinci Baskı, Ankara 1994, s. 62.

26- Freud, a.g.e., s. 35.

27- Carrel, a.g.e., (önsöz), s. 27.

28- Freud, a.g.e., s. 73.

29- Freud, a.g.e., s. 41.

30- Wyckoff, D. C., "*Humanism*". Harper's Encyclopedia of Religious Education, (ed. by) Iris V. Cully and Kending Brubaker Cully, Harper-Row, New York 1990, s. 314

Çünkü onlardaki tek ortak yön bu anlamda akıldır, duyudur. Ayrıca böyle bir yöntembilimin alternatifinin de değeri tartışılacaktır.

Belirli bir değerler sistemi içerisinde doğmuş olmakla birlikte, burada insan doğuştan bu değerleri beraberinde getirmez. İnsanlar olarak bizler, içinde yetiştiğimiz değerleri sorgulama hakkına sahibiz. Bu bir anlamda "insan" olma önceliğine yer vermektir. Bizlerin yer yüzüne çıplak insan gerçekliğinden başka bir şey getirmediğimiz ve değerleri ise sonradan edindiğimiz göz önünde bulundurulursa, o takdirde bizim dışımızda olan değerler de dahil her şeye dikkatlice bakma, iyi ve kötü, doğru ve yanlış yönlerini birlikte görme haklarımızı da doğuştan getirmiş olacağız. Aksi takdirde, özellikle kendi düşünce ve değerlerinin evrensel olduğunu varsayarak onları yaymak isteyen dinlerin veya ideolojik sistem mensuplarının, kendileri dışında bulunanların evrensel gerçekliğe ulaşmak üzere, düşüncelerinin mutlak doğrular olmayabileceğini anlamaları için kendi değerlerini tenkide tabi tutmalarını ve gözden geçirmelerini onlardan bekleme hakları ortadan kalkar.

Bir araştırmacı, çalışmasına, o çalışmaya başlamadan önce edindiği inançların yanlış olabileceğini de doğru olabileceği değerde göremediği müddetçe ön yargılı davranabilme eğilimi daha ağır basabilir. Bilim adamının bu anlamda din taraftarı veya din karşıtı olması yerine çok yönlü ve her çeşit bilimsel bulgulara açık olarak yerini belirlemesinin daha uygun olabileceğini düşünüyorum. Bu duruma belki bir anlamda geçici bir agnostiklik (ya da sıfırlama) aşamasının yaşanması gerekebilir. İnsanların, dinleri de dahil genel anlamda önceden şekil kazanmış ideolojilerden birine bağlı olarak tavır geliştirmeleri insani bir olgudur. Bu durumda böyle bir tutuma sahip olabilmek için bir temele sahip olmak gerekir. Bu da bize göre en azından fikri açıdan çıplak insan gerçekliğine inmek gerektiği anlamına gelir.

Bilimsel çalışmadaki gözlem ve akıl yürütme aracılığı ile dış gerçeklik hakkında bir şeyler öğreneceğimize olan inancımızın daha iyi bir temeli olup olmadığını sorma konusunda, kuşkularımız bir kez uyandığına göre, insan olmanın gerektirdiği, bilmediğini araştırma güdüsünün güçlü yapısından dolayı artık geri duramayız. Hiç bir şey bizi, gözlemimizi kendi kendimize yöneltmekten veya düşüncelerimizi, kendi düşüncemizin eleştirisine uygulamaktan alıkoymamalıdır.³¹ Dolayısıyla sorgulama başlayacaktır ve gerçeklerin peşinden koşmaya şüpheyile başlayacağız. Descartes'in net bir biçimde belirttiği gibi hakikati arayanın hayatında bir defa bütün şeylerden gücü yettiği kadar şüphe etmesi gerekecektir.³² O'na göre bizler, eğer ilimlerden sağlam ve sabit bir şey kurmak istiyorsak, hayatımızda bir defa, bu zamana kadar edindiğimiz kanaatlerimizden ayrılarak her şeye yeni baştan, temelinden başlamaya ciddi bir suretle teşebbüs etmemiz lazım gelecektir.³³ Bu aşamada F. Bacon'ın önyargıyla ilgili, vurgulayarak belirttiği tüm idollerimizi mümkün olduğu kadar aşmaya çalışmamız gerektiğini düşünüyorum. O'na göre bizler, okuduklarımızı ne inkar ve reddetmek için, ne de inanmak ve garantiye almak

31- Freud, a.g.e., s. 45.

32- Descartes, R., *Felsefenin İlkeleri*, Çev. Mehmet Karasan, M. E. B Yay. İstanbul. 1967, s. 23.

33- Descartes, a.g.e., s. 24.

için okumalıyız.³⁴ Çünkü büyük bilginler daima derin bir entelektüel namusluluk taşır. Realite onları nereye sürüklerse oraya giderler Onlar hakikatin yerine asla kendi arzu ettikleri şeyi koymaya ve bu hakikat rahatsız edici bile olsa onu gizlemeye çalışmazlar.³⁵

"Bir araştırmacı kişisel inançlarını, düşüncelerini, problemlerin çözümünde kullanacağı yöntem ve tekniklerle birleştirmemeli, bulgular inançlarına karşı yönde bile olsa yansızlıktan, nesnellikten ve doğruluktan ayrılmamalıdır. Buna araştırmacının "bilim ahlakı" denir."³⁶ Jung, psikologlar bilimsel bir tutumu benimseyen psikologların ebedi ve biricik hakikati bir tarafa bırakmaları gerektiğini belirtir.³⁷ Bilimsel çalışmalardaki tarafsızlık, bir anlamda, olaylarda şüpheli biçimde gerçeği arama ve bulma tutkusuna dönüşebilmelidir.³⁸ Ethem Ruhi Fırlalı, sosyal bilimlerden sayılan mezhepler tarihinin yöntemiyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Bir mezhepler tarihçisinin her şeyden önce olayları ve düşünceleri, bir fotoğraf makinasının doğruluk ve hassasiyeti içinde yalnızca aksettirmesi, kendinden beklenen en önemli işittir."³⁹ Burada özellikle ve öncelikle bizi ilgilendiren inanç, tutum ve eğilimlerimizi başkalarını ilgilendiren aktivitelerimize karıştırmamızın daha sağlıklı olacağı olgusunun bir prensip olarak kabul edilebileceğinin altını çizmek istiyorum.

Böyle bir entelektüel laik tutuma, mensubu olunan dinler tarafından her zaman izin verilip verilemeyeceği su götürür. Ayrıca böyle bir yaklaşım, netice itibariyle zorunlu olarak bilimsel disiplinlerde bazı değişiklikler meydana getirebilir. Örneğin geleneksel Kelam, yerini laik kelama yani Din Felsefesi'ne, Tefsir, yerini felsefenin bir branşı olan hermenoitçe bırakma durumunda kalacağı kolayca sezilebilir.

Burada çok önemli bulduğumuz bir tartışmayı daha açmak istiyoruz. Bildiğimiz kadarıyla insan, sadece mantıksal bir varlık değildir. En az mantıksal yönü kadar önemli duygusal bir boyuta da sahiptir ve mantıksal doyuma ulaşmaya çalışırken duygusal boşluğu gözardı etmemesi gerekir. Kaldı ki insandaki bu duygusal boyut doyuma ulaşmak için mantık ilkelerine ters düşme pahasına kendini gerçekleştirilmeye çalışır. Aynı insan yer yer mantıksal ve duygusal çelişki yaşayabilir. Örneğin din, insanlık tarihi tecrübelerinden edindiğimiz kadarıyla tarih boyunca hem mantıksal olarak ele alınmış ve uzun süren tartışma ortamları yaratmış hem de sadece yaşantı biçiminde gerçekleşerek duygusal boşluğu giderme konumunda bulunagelmiştir. Bizim dini geleneğimizdeki Tasavvuf-Felsefe-Kelam tartışmaları belki de bu ikilemin bir görüntüsü olarak örnek gösterilebilir. Böylece mantık ilkeleriyle (her türlü) yaşanan değerleri karşı karşıya getirmiş bulunmaktayız.

Mantık mı, değerler mi yoksa her ikisi mi? Günümüz insanında, saf mantıksal güdülerin tutku dolu güdüler karşısındaki etkinliği pek azdır.⁴⁰ "İnsan, aklının

34- Kaptan, a. g. e., s. 31.

35- Carrel, a.g.e., s. 168.

36- Kaptan, a.g.e., s. 17.

37- Yung, Carl Gustav, *Din ve Psikoloji*, İnsan Yay., Ankara (Tarihsiz) s. 22.

38- Türkoğan, a.g.e., s. 17.

39- Fırlalı, Ethem R., *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi*, Selçuk Yay., Ankara 1996, s. 182.

40- Freud, a.g.e., s. 55.

içgüdüsel yaşama oranla güçsüz olduğunu istediğimiz sıklıkla dile getirebilir ve bu konuda haklı olabiliriz. Gene de bu güçsüzlükte garip bir özellik vardır. Aklın sesi yumuşaktır ama bir dinleyen bulana dek yorulmak bilmez. Sonunda, sayısız püskürtmelerden sonra başarıya ulaşır."⁴¹ İnsan bir kez dinsel doktrinlerin önüne koyduğu her safsatayı eleştirmeksizin kabul etme ve hatta bunlar arasındaki çelişkilere önem vermeme noktasına geldi mi, aklının zayıflığı doğrusu bizi pek şaşırtmamalıdır. Ama içgüdüsel doğamızı denetlemek için aklımızdan başka bir araç yoktur.⁴² Uzun vadede hiç bir şey mantık ve deneyime karşı koyamaz.⁴³

Burada bu konuyu sorun olarak görenler için bilim ve dini karşı karşıya getirme amacıyla değiliz. Yani burada önümüzde ikiden çok seçenek te olabilir. Ya bu ya da ötekisi yerine dinin ve bilimin, gerçeklerin ve değerlerin sadece ve sadece karşıt uçlarda konumlandırılmasını ve böylesi bir karşılıklı reddedişi, sakat bir bilim, sakat bir din, sakat gerçeklikler ve sakat değerler yaratacağı gerekçesiyle reddedilerek üçüncü bir alternatif olan uzlaşmacı tavır benimsenebilir.⁴⁴

Araştırmalarımızda takındığımız bilimsel tavrın, hedef kitlenin tüm insanlık olmasını ve bu insanların mantık ve sağ duyularının kabul edebileceği bilimsel çıkarımlara ulaşmamızı gerektirdiğini düşünüyoruz. Bunu başaran araştırma biçimleri evrensel olma hakkını da elde edebilir düşüncesindeyiz.

"Bir insanın, ömrü boyunca sadece okuyup bilgi edinmesi onun bir araştırmacı olması için yeterli değildir. Bunun yanında bağımsız yaratma gücünün de bulunması gerekir. "Dr. Maslow, "başarılı bir bilim insanının çalıştığı alanı iyi algılayabilmesi için, zihinsel sağlıklı, açık fikirli ve özgüven sahibi olması gerekir. Ego-merkezli değil, problem merkezli olmalı. Kendi konusunun dışında da genel bilgisi geniş ve kesinlikle felsefi, yaratıcı sezgisel boyutu olmalı. Ancak bu şekilde "realitenin bütünü"nü görebilir" diyor."⁴⁵

Bilimselliğin gelişmesi için bilimsel ortama ihtiyaç vardır. "Düşünce yasaklamalarının etkisi altında olan insanlardan psikolojik ideale, aklın üstünlüğü idealine varmaları nasıl beklenebilir?"⁴⁶ Ortam bilim adamlarına cesaret verirse, sistem düşünceleri yargılamazsa nesnel kafa gelişir. "Aklın gelişmesi, her bireyin tam olarak saygı göreceği, devletin ya da toplumsal bir grubun aracı olmayacağı, bireyin eleştiri yapmaktan korkmasını gerektirmeyen, gerçeği arayan insanın kardeşlerinden soyutlanmak şöyle dursun, kendini onlarla birlik içinde hissetmesini sağlayacak toplumsal bir düzenin ortaya çıkmasına bağlıdır."⁴⁷

Bu arada bilimsel araştırmalar yapılırken çalışma konusu olarak seçilecek konularda faydalı amaçların ve ülke geleceğinin dikkate alınması gerektiği

41- Freud, a.g.e., s. 70.

42- Freud, a.g.e., s. 63.

43- Freud, a.g.e., s. 71

44- Maslow, Abraham, *Doruk Deneyimler*, Çev. H. Koray Sönmez, Kuraldışı Yay., İstanbul. 1996. s. 38-9.

45- Gün, Nil, *Doruk Deneyimler* (önsöz) Çev. H. Koray Sönmez, Kuraldışı Yay, İst. 1996. s. 10.

46- Freud, a.g.e., s. 63.

47- Fromm, Eric, *Din ve Psikanaliz*, Çev. Şükrü Alpagut, Kabala Yay., İstanbul. 1990, s. 62.

düşüncesindeyiz. Böylelikle öncelikler sırası belirlenebilir ve zihni emek israfından kurtulmuş olunur.

"Yapılan araştırmaların gelecekte ülkeyi ileri götürecektir verimlilikte yapılması gerekir. Bu gün bu şekilde bir araştırma yapılamamasının nedenleri arasında, eğitim alanında olanların araştırma teknikleri hakkındaki bilgilerinin azlığı önemli yer tutmaktadır."⁴⁸

48- Kaptan, a.g.e., s. 43.